

Łukasz Wołyniec

Małe miasta pod naporem współczesności. Ujęcie demograficzne

Województwo podlaskie w ciągu ostatnich lat podlega wielu przemianom. Ich genezy można poszukiwać zarówno w transformacji systemowej (zmiany ekonomiczne wpływające na warunki prowadzenia działalności rolniczej, restrukturyzacja przemysłu), jak również w procesach zapoczątkowanych jeszcze w okresie PRL-u (masowa migracja ze wsi do miasta), a także w nowych tendencjach związanych z integracją europejską (np. otwarcie rynków pracy) czy procesach globalizacyjnych, skutkujących większą mobilnością jednostek, a nawet w stylach życia, co znajduje odzwierciedlenie w zmianach struktury rodziny (dzietność) czy preferencji mieszkaniowych (suburbanizacja).

W niniejszym tekście skoncentruję się na głównych procesach demograficznych zachodzących w małych miastach województwa podlaskiego w latach 1995–2017. Podstawowym źródłem danych są informacje zaczerpnięte z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego. Przyjęty zakres czasowy jest maksymalnym dostępnym w usłudze BDL dla tych danych i jednocześnie pozwala uchwycić tendencje w perspektywie 23 lat, co wydaje się czasem wystarczająco długim, by zaobserwować pewne procesy w wy-

miarze lokalnym, regionalnym (wojewódzkim) i ogólnopolskim. Po umiejscowieniu województwa podlaskiego wśród innych regionów omówię kondycję małych miast w Podlaskiem.

Jednym z najbardziej elementarnych wskaźników demograficznych jest współczynnik urbanizacji, który informuje o odsetku ludności państwa lub regionu zamieszkującej miasta. Tabela 1 prezentuje zestawienie województw według wskaźnika urbanizacji w latach 1995–2017, przy czym podstawą uszeregowania jest wartość z roku późniejszego. Jak widać, Podlaskie znajduje się mniej więcej w środku stawki, z wartością 60,71%, która koresponduje ze wskaźnikiem ogólnopolskim (60,13%). Co ciekawe, wartość tego współczynnika w skali kraju systematycznie spada od połowy lat dziewięćdziesiątych za sprawą procesów suburbanizacji. Nie jest zatem wykluczone, że w przyszłości wielkość ta spadnie poniżej 60%.

W okresie powojennym nastąpiła przyspieszona urbanizacja kraju wskutek masowej migracji ludności ze wsi do miasta. Warto w tym miejscu przytoczyć, że w 1946 r. odsetek ludności miejskiej w byłym województwie białostockim wynosił 22,9%, w przypadku łomżyńskiego – 13,8%, a woj. suwalskiego 20,4%¹. Należy również uwzględnić fakt, że w tym czasie struktura demograficzna społeczeństwa polskiego była nieustabilizowana, a później trwały jeszcze „wędrówki ludów” wynikające ze zmiany granicy państwowej, akcji deportacyjnych i zachęcania do dobrowolnego zasiedlania tzw. Ziemi Odzyskanych. Wspomniane wielkie przemieszczenia ludności sprawiły, że duże i małe miasta były zasiedlane w ogromnej mierze przez osoby pochodzenia

¹ W. Szydłowski, *Rozwój demograficzny miast na obszarze północno-wschodniej Polski*, [w:] *Miasta na uboczu. Przyczynek do socjologii peryferii*, T. Popławski (red.), FUU, Białystok 1994, s. 20–21.

Tabela 1. Wskaźnik urbanizacji w województwach w 2017 i 1995 r.

Województwo	Odsetek ludności miejskiej		Różnica 1995–2017 (p. proc.)
	1995	2017	
śląskie	79,97%	76,87%	–3,11
dolnośląskie	71,58%	68,78%	–2,81
zachodniopomorskie	69,93%	68,61%	–1,32
lubuskie	64,94%	64,88%	–0,06
mazowieckie	64,13%	64,32%	0,19
pomorskie	69,08%	63,88%	–5,20
łódzkie	64,91%	62,73%	–2,18
podlaskie	57,02%	60,71%	3,69
kujawsko-pomorskie	61,92%	59,29%	–2,63
warmińsko-mazurskie	59,28%	59,03%	–0,25
wielkopolskie	57,63%	54,55%	–3,08
opolskie	52,44%	52,78%	0,34
małopolskie	50,80%	48,29%	–2,51
lubelskie	45,90%	46,48%	0,58
świętokrzyskie	45,36%	44,57%	–0,79
podkarpackie	40,95%	41,15%	0,21
Polska	61,84%	60,13%	–1,71

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

wiejskiego, co za sprawą procesów ruralizacji odcisnęło się swoistym piętnem w krajobrazie społecznym i kulturowym polskich miast, co w znacznym stopniu dotyczyło również terenów obecnego województwa podlaskiego².

² A. Sadowski, *Procesy ruralizacji. Ludność wiejska w mieście*, Ekonomia i Środowisko, Kraków 1994.

Województwo podlaskie na tle kraju – kontekst

Jeśli przyjrzymy się dokładniej poszczególnym województwom (Tabela 1), dojdziemy do wniosku, że Podlaskie jest jednym z pięciu regionów, w którym nastąpiła zmiana wartości wskaźnika w górę i jednocześnie była ona największa (3,69 punktu procentowego), co już na tym poziomie analizy może sugerować depopulację obszarów wiejskich. Z kolei wysokie wartości ujemne wydają się wskazywać na dezurbanizację, jednakowoż taki wniosek byłby raczej nieuprawniony. Czynnikiem sprawczym omawianego zjawiska jest przemieszczanie się ludności miejskiej na tereny podmiejskie, które z formalnego punktu widzenia są już obszarami wiejskimi. Osoby przenoszące się na przedmieścia, zawodowo i funkcjonalnie silnie związane z miastem, formalnie zasilają kategorię ludności wiejskiej³.

Kiedy przeanalizujemy zmiany liczby ludności miejskiej i wiejskiej w poszczególnych regionach (Tabela 2), zauważymy istotne dysproporcje. Z jednej strony jest sześć województw, które tracą ludność miejską i zyskują wiejską, pięć zyskujących i cztery tracące w obydwu kategoriach oraz województwo podlaskie, jako jedyne zyskujące ludność miejską (3,21%) i tracące wiejską (-11,37%). Jednocześnie procentowy ubytek ludności wiejskiej był największy w skali kraju. Na drugim miejscu pod tym względem znalazło się województwo opolskie, które dość równomiernie traciło zarówno ludność wiejską, jak i miejską, znajdując się pomiędzy dwoma znacznie silniejszymi gospodarczo województwami.

³ K. Kajdanek, *Suburbanizacja po polsku*, Nomos, Kraków 2012, s. 17.

Tabela 2. Zmiana liczby ludności miejskiej i wiejskiej w województwach w latach 1995–2017

Województwo	Zmiana liczby ludności	
	miejska	wiejska
dolnośląskie	–6,68%	6,72%
kujawsko-pomorskie	–4,70%	6,38%
lubelskie	–4,07%	–6,29%
lubuskie	0,12%	0,40%
łódzkie	–10,96%	–2,15%
małopolskie	1,06%	11,72%
mazowieckie	6,73%	5,85%
opolskie	–8,85%	–10,08%
podkarpackie	1,63%	0,77%
podlaskie	3,21%	–11,37%
pomorskie	–0,75%	25,37%
śląskie	–10,93%	7,04%
świętokrzyskie	–7,91%	–4,94%
warmińsko-mazurskie	–1,69%	–0,66%
wielkopolskie	–0,88%	12,33%
zachodniopomorskie	–2,76%	3,46%
Polska	–3,21%	4,02%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Główne tendencje demograficzne w małych miastach

Nakreślone powyżej miejsce Podlaskiego wśród innych polskich regionów pozwoli skoncentrować się na jego demograficznej specyfice i wskazać miejsce małych miast w ramach województwa. W roku 2017 w Podlaskiem mieszkało

1184548 osób, z czego 719151 żyło w miastach, co dało omawiany wcześniej współczynnik urbanizacji na poziomie 60,71%. Wszystkich miast w województwie było 40. Jeśli za kryterium zaliczenia danego miasta do kategorii „małych” przyjmiemy liczbę ludności nieprzekraczającą 20 tysięcy, to takich miast było 32 (Tabela 3). Za Krystianem Heffnerem przyjmuję taką właśnie wielkość miasta jako umowną górną granicę liczby ludności dla kategorii „małe miasta”, zdając sobie jednak sprawę z tego, że wszelkie tego typu rozgraniczenia mają charakter arbitralny i umowny, lecz jeśli takie podejście reprezentuje większość badaczy, łatwiej jest dokonywać porównań⁴.

Kiedy do umownej granicy dodamy kolejne 5 tysięcy osób, liczba miast wzrośnie o kolejne 3 miejscowości. Powyżej 30 tysięcy mieszkańców ma jedynie Augustów, następnie Łomża i Suwałki, były miasta wojewódzkie, oraz Białystok. Wydawać by się mogło, że Podlaskie małymi miastami stoi. Sugeruje to ich przeważająca liczba w sieci osadniczej. Kiedy jednak weźmiemy pod uwagę liczbę ludności, obraz będzie zgoła odmienny. Sam Białystok koncentruje 41,34% ludności miejskiej regionu (i ponad 25% populacji całego województwa). Dodając do tego kolejne dwa największe ośrodki otrzymamy odsetek 59,78% ludności zamieszkującej miasta oraz nieco ponad 36% populacji województwa. Małe miasta (do 20 tys.) zamieszkiwało łącznie 23,39% ludności miejskiej, co stanowiło 14,2% mieszkańców regionu. Po podniesieniu kryterium o 5 tysięcy osób uzyskamy odpowiednio 32,45% mieszkańców miast i 19,7% wszystkich zamieszkujących województwo.

⁴ K. Heffner, *Małe miasta w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, K. Heffner (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2005, s. 11.

Tabela 3. Liczba miast w województwie podlaskim z uwzględnieniem ich wielkości

Wielkość miasta (liczba ludności)	Liczebność	Liczebność skumulowana
do 2000	6	6
do 5000	15	21
do 10000	5	26
do 15000	4	30
do 20000	2	32
do 25000	3	35
do 30000	1	36
powyżej 30000	4	40
Ogółem	40	

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Przedstawione powyżej dane prowadzą do wniosku, że nawet względnie gęsta sieć małych miast demograficznie odstaje od wiodących największych ośrodków regionu. W celu szczegółowszego zobrazowania ich kondycji miasta zostaną przeanalizowane pod względem kilku najprostszych wskaźników demograficznych: zmiany liczby ludności w analizowanym okresie, uśrednionego przyrostu naturalnego i uśrednionego salda migracji na 1000 mieszkańców. Tabele aneksowe uwzględniające wspomniane wskaźniki w wybranych powiatach województwa pozwolą szczegółowiej zobrazować demograficzną kondycję małych miast w lokalnym i regionalnym otoczeniu.

Najpierw przyjrzymy się liczbie ludności w poszczególnych miastach pod koniec analizowanego okresu. Już po bieżna analiza prowadzi do spostrzeżenia, że około połowa miast ma mniej niż 5 tysięcy mieszkańców. Ciekawą kategorią są miasta najmniejsze, o mniej niż dwu tysiącach

Tabela 4. Miasta województwa podlaskiego uszeregowane według liczby ludności

Miasto	Ludność w 2017 r.	Miasto	Ludność w 2017 r.
Suraż	992	Ciechanowiec	4 655
Kleszczele	1 297	Sejny	5 472
Rajgród	1 571	Dąbrowa Białostocka	5 632
Jedwabne	1 624	Choroszcz	5 834
Goniądz	1 827	Wysokie Mazowieckie	9 390
Tykocin	1 980	Czarna Białostocka	9 402
Drohiczyn	2 011	Mońki	10 042
Nowogród	2 173	Kolno	10 372
Suchowola	2 196	Wasilków	11 074
Szepietowo	2 209	Siemiatycze	14 590
Stawiski	2 229	Łapy	15 689
Lipsk	2 376	Sokółka	18 331
Krynki	2 424	Hajnówka	20 919
Zabłudów	2 476	Grajewo	22 049
Czyżew	2 640	Zambrów	22 173
Knyszyn	2 782	Bielsk Podlaski	25 611
Michałow	3 073	Augustów	30 270
Szczuczyn	3 426	Łomża	63 092
Brańsk	3 785	Suwałki	69 554
Supraśl	4 621	Białystok	297 288

Źródło: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

mieszkańców, a wśród nich Suraż z populacją poniżej tysiąca osób⁵. Wiesław Drobek w 2003 r. stworzył listę najmniejszych miast w Polsce, za graniczne kryterium zaliczenia do tej kate-

⁵ Nie jest to właściwe miejsce na dokonywanie rozstrzygnięć definicyjnych, który obszar można nazwać miejskim, a który wiejskim, a podstawą takiego rozróżnienia w naszym kraju jest kryterium administra-

gorii przyjąwszy liczbę ludności nieprzekraczającą 2 tysięcy. W jego zestawieniu znalazło się 49 miast, z których 7 było w województwie podlaskim⁶. Oprócz 6 wykazanych w powyższej tabeli pojawił się tam jeszcze Nowogród, ówczesnie mający 1975 mieszkańców. Co ciekawe, jeszcze 1989 r. w tej grupie znalazłby się Zabłudów, który zamieszkiwało 1910 osób⁷.

Przejdźmy do nieco bardziej szczegółowych analiz kondycji demograficznej w miastach regionu. Tabela 5 przedstawia zmianę liczby ludności w miastach pomiędzy 1995 i 2017 r., podając różnicę oraz procentową zmianę w stosunku do początku analizowanego okresu. Kryterium uszeregowania była procentowa zmiana od najmniejszej do największej, na końcu poza uszeregowaniem znajdują się miasta największe.

Tabela wydaje się ewidentnie ukazywać zróżnicowanie szans rozwojowych poszczególnych miast regionu. Kiedy weźmiemy pod uwagę geograficzne położenie tych miejscowości (odległość od większych ośrodków), ich umiejscowienie w sieci transportowej oraz potencjał gospodarczy regionu, wnioski nasuną się dość łatwo. Jak widać, największy procentowy ubytek ludności odnotowały Kleszczele, z wartością prawie 22%. Jest to miejscowość położona peryferyjnie i w skali województwa, i powiatu hajnowskiego, najsilniej zagrożonego depopulacją nie tylko w regionie, a również w kraju. Potwierdza to wysoki ubytek mieszkańców samej Hajnówki. Przyczyną tego typu zjawisk wydają się wyjazdy młodych szukających swych szans w Białymstoku,

cyjne. W związku z tym możemy mieć nawet do czynienia z wsiami o populacji większej niż niejedno miasto.

⁶ W. Drobek, *Najmniejsze miasta w Polsce (1989–2003)*, [w:] *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, K. Heffner (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2005, s. 5.

⁷ Tamże, s. 56.

Tabela 5. Zmiana liczby ludności w miastach województwa podlaskiego w latach 1995–2017

Miasto	Ludność		Różnica 1995–2017	Zmiana %
	1995	2017		
Kleszczele	1 662	1 297	–365	–21,96%
Jedwabne	1 966	1 624	–342	–17,40%
Dąbrowa Białostocka	6 630	5 632	–998	–15,05%
Stawiski	2 604	2 229	–375	–14,40%
Hajnówka	24 220	20 919	–3301	–13,63%
Suchowola (od 1997)	–	2 196	–318	–12,65%
Lipsk	2 696	2 376	–320	–11,87%
Łapy	17 452	15 689	–1763	–10,10%
Rajgród	1 746	1 571	–175	–10,02%
Michałowó (od 2009)	–	3 073	–317	–9,35%
Sejny	6 001	5 472	–529	–8,82%
Mońki	10 988	10 042	–946	–8,61%
Drohiczyń	2 196	2 011	–185	–8,42%
Sokołka	19 944	18 331	–1613	–8,09%
Bielsk Podlaski	27 445	25 611	–1834	–6,68%
Kolno	11 114	10 372	–742	–6,68%
Krynki (od 2009)	–	2 424	–171	–6,59%
Szczuczyn	3 667	3 426	–241	–6,57%
Zambrów	23 601	22 173	–1428	–6,05%
Knyszyn	2 947	2 782	–165	–5,60%
Czarna Białostocka	9 931	9 402	–529	–5,33%
Tykocin	2 081	1 980	–101	–4,85%
Szepietowó (od 2010)	–	2 209	–107	–4,62%
Siemiatycze	15 228	14 590	–638	–4,19%
Goniądz	1 904	1 827	–77	–4,04%
Grajewó	22 707	22 049	–658	–2,90%

Miasto	Ludność		Różnica 1995–2017	Zmiana %
	1995	2017		
Suraz	1 018	992	–26	–2,55%
Ciechanowiec	4 736	4 655	–81	–1,71%
Wysokie Mazowieckie	9 369	9 390	21	0,22%
Czyżew (od 2011)	–	2 640	15	0,57%
Brańsk	3 752	3 785	33	0,88%
Supraśl	4 552	4 621	69	1,52%
Augustów	29 500	30 270	770	2,61%
Choroszcz	5 132	5 834	702	13,68%
Zabłudów	2 132	2 476	344	16,14%
Nowogród	1 764	2 173	409	23,19%
Wasilków	7 629	11 074	3445	45,16%
Łomża	63 338	63 092	–246	–0,39%
Suwałki	66 624	69 554	2930	4,40%
Białystok	278 489	297 288	18799	6,75%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Warszawie czy za granicą, a także stopniowa likwidacja przemysłu drzewnego i niemożność odnalezienia się w nowych warunkach wobec stopniowego zaostrzania reżimów ochronnych w Puszczy Białowieskiej. Skutkuje to niepełnym wykorzystaniem potencjału turystycznego terenu. Z kolei niski przyrost naturalny i wysokie saldo migracji przyczyniają się do starzenia się populacji.

Ponadto ludność mocno tracą peryferyjnie położone miasta: Jedwabne, Dąbrowa Białostocka, Stawiski, Suchowola, Lipsk. Spora część ich mieszkańców wyjeżdża do innych ośrodków w kraju i za granicą. Przypadek Suchowoli jest o tyle ciekawy, że położenie miasta wzdłuż mocno obciążonej ruchem trasy tranzytowej oraz atrakcja tury-

styczno-promocyjna w postaci „geograficznego środka Europy” nie gwarantują wcale poprawienia szans rozwojowych ani zahamowania ubytku ludności⁸. Dwucyfrową wartość ujemną odnotowały też Łapy, na co złożyły się dwa główne czynniki. Praktycznie w tym samym czasie w mieście zamknięto dwa duże zakłady przemysłowe, co spowodowało wzrost bezrobocia. Względnie bliska odległość do Białegostoku oraz sprawna komunikacja drogowa i kolejowa dały mieszkańcom możliwość znalezienia zatrudnienia w stolicy województwa bądź w innych miejscowościach, szukano też swych szans na emigracji.

Z kolei wśród miast odnotowujących wzrost liczby mieszkańców wyróżniają się przede wszystkim te sąsiadujące z Białymstokiem (Choroszcz, Zabłudów, Wasilków) oraz Nowogród położony niedaleko Łomży. Odpowiedzialne za to są procesy suburbanizacji. Wśród miast satelickich Białegostoku brakuje Supraśla, który odnotował minimalny wzrost populacji, jednakowoż obszary wiejskie tej gminy, zwłaszcza przylegające do Białegostoku, wykazały rekordowy, bo ponad pięćdziesięcioprocentowy, wzrost liczby ludności. Stosunkowo niski przyrost w Supraślu wydaje się wynikać z ograniczonej podaży działek pod zabudowę w granicach administracyjnych miasta i pomimo niewątpliwych walorów wynikających z położenia miejscowości i jej atrakcyjnego „klimatu kulturowego”, jej „pojemność” wydaje się ograniczona. Takich problemów nie ma np. Choroszcz, która wciąż posiada wolne tereny pod zabudowę, choć i tutaj większą dynamiką charakteryzują się obszary wiejskie gminy. Co więcej, wszystkie wymienione miasta

⁸ Por. całościowe socjologiczne studium społeczności lokalnej Suchowoli: *Integracja społeczna – między teorią a praktyką. Sami wśród swoich. Studium przypadku małomiasteczkowej społeczności lokalnej Suchowoli*, G. Nowacki (red.), t. 2, Wydawnictwo UwB, Białystok 2009.

były wskazywane jako istotne z punktu widzenia pełnienia metropolitalnych funkcji Białegostoku⁹.

Ostatnie kluczowe kwestie to przyrost naturalny i saldo migracji. Dla lepszej porównywalności oba współczynniki zostały podzielone na tysiąc mieszkańców oraz uśrednione za cały analizowany okres. Wyjątkiem jest saldo migracji – w bazach BDL brakowało dostępnych danych dotyczących migracji zagranicznych za rok 2015, więc nie było możliwe wyliczenie ogólnego salda dla tego roku. Z tego powodu średnie wyliczono z pominięciem roku 2015. Wyniki prezentuje Tabela 6. Miast z ujemnym średnim przyrostem było tyle samo co tych z dodatnim, jednakże najwyższa dodatnia wartość (3,62 os./1000 mieszk. dla Suraza) jest odległa od najniższej (-4,93 os./1000 mieszk. dla Szczuczyna). Ponadto uszeregowanie miast malejąco według przyrostu naturalnego nie odbiega mocno od analogicznego zestawienia dla procentowej zmiany ludności. Czołówka miast zagrożonych depopulacją jest podobna bez względu na zestawienie. W przypadku salda migracji mamy do czynienia z jednej strony z silnymi tendencjami wypychającymi grupy ludności w Stawiskach, Hajnówce, Kleszczelach, Zambrowie czy Mońkach, a z drugiej strony widzimy przyciąganie Zabłudowa, Chroszczy, Supraśla oraz Nowogrodu. Wysoka wartość w przypadku Czyżewa jest spowodowana najprawdopodobniej zmianą statusu miejscowości, ponieważ bardzo podobną wartość, ale ujemną, mają obszary wiejskie w tej gminie.

⁹ L. Kupiec, T. Truskolaski, *Wpływ relacji między miastem centralnym i jego otoczeniem na rozwój funkcji metropolitalnych (przykład Białegostoku)*, [w:] *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.), Biuletyn KPZK PAN, z. 238, Warszawa 2008, s. 83–84.

Tabela 6. Średni przyrost naturalny oraz saldo migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 osób w miastach województwa podlaskiego w latach 1995–2017

Miasto	Średnie na 1000 osób	
	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Szczuczyn	-4,93	-2,86
Knyszyn	-4,85	-1,25
Brańsk	-3,68	-0,20
Stawiski	-3,66	-6,89
Zabłudów	-3,65	3,65
Hajnówka	-3,53	-5,11
Jedwabne	-2,34	-1,90
Kleszczele	-2,19	-5,10
Rajgród	-2,01	-1,71
Michałowo (od 2009)	-1,66	-3,18
Mońki	-1,57	-4,78
Zambrów	-1,52	-5,06
Wasilków	-1,19	13,74
Supraśl	-1,09	3,34
Bielsk Podlaski	-0,81	-3,58
Choroszcz	-0,68	4,13
Suchowola (od 1997)	-0,61	-3,95
Kolno	-0,39	-5,68
Goniądz	-0,26	1,12
Sejny	-0,19	-3,33
Siemiatycze	0,06	-1,26
Tykocin	0,32	2,17
Ciechanowiec	0,42	-0,98
Czyżew (od 2011)	0,53	12,57

Miasto	Średnie na 1000 osób	
	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Grajewo	0,61	- 3,14
Drohiczyn	0,69	- 1,49
Lipsk	0,69	- 6,24
Łapy	0,82	- 3,91
Szepietowo (od 2010)	1,00	- 6,96
Sokółka	1,23	- 4,02
Dąbrowa Białostocka	2,09	- 5,23
Nowogród	2,19	7,66
Czarna Białostocka	2,22	- 3,06
Wysokie Mazowieckie	2,60	- 3,45
Krynki (od 2009)	2,67	- 3,38
Augustów	3,34	0,76
Suraż	3,62	- 0,05
Białystok	1,52	0,96
Łomża	2,79	- 2,15
Suwałki	3,37	- 0,37

* Brak danych za rok 2015 w bazach BDL. Średnie zostały wyliczone z pominięciem tego roku.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Suburbanizacja a małe miasta regionu

Procesem wpływającym na kondycję demograficzną części małych miast w województwie podlaskim, kilkakrotnie wspomnianym, jest suburbanizacja. Dotyczy ona przede wszystkim gmin ościennych Białegostoku i zlokalizowanych

tam miast, które można nazwać satelickimi¹⁰. Przeniesienie się z bloku w mieście do domu na przedmieściach wymaga kapitału, czy to w postaci zgromadzonych zasobów, czy zasobów wspomaganych kredytem, na co nie każdy może sobie pozwolić. Jak pisze Adam Polko: „suburbanizację lub dekoncentrację można postrzegać przez spłaszczenie funkcji gęstości zaludnienia (...). Do spłaszczenia dochodzi w wyniku wzrostu realnych dochodów gospodarstw domowych oraz w związku ze spadkiem kosztów transportu i poprawą szybkości i jakości dojazdu do pracy. Suburbanizacja prowadzi więc do pogłębienia się segregacji dochodowej, gdyż zamożne i tym samym bardziej mobilne gospodarstwa domowe przenoszą się na przedmieścia”¹¹.

Mamy zatem do czynienia z kreśleniem nowych podziałów społeczno-przestrzennych. Z kolei Katarzyna Kajdanek, autorka pierwszych całościowych opracowań z zakresu suburbanizacji w Polsce, twierdzi, że specyfika zjawiska w naszych warunkach wynika ze współwystępowania kilku czynników: „głodu mieszkaniowego odziedziczonego po okresie socjalizmu i powiększającego się po 1989 roku, surowych normatywów mieszkaniowych obowiązujących na budowanych masowo osiedlach bloków (...), postępującej dekapitalizacji i degradacji materialnej i społecznej miejskich zasobów komunalnych oraz dużo wyższych cen ziemi w granicach administracyjnych miasta”¹². Wydaje się, że większość z tych czynników odnosi się również do województwa podlaskiego.

¹⁰ W przypadku Łomży i Suwałk wyraźny wzrost populacji obserwuje się w gminach wiejskich przylegających do tych miast i w mieście Nowogród pod Łomżą. Białystok nie ma swojej gminy wiejskiej, zatem siłą rzeczy suburbanizacja dotyczy gmin przylegających do miasta.

¹¹ A. Polko, *Gentryfikacja na obszarach małych miast oraz gmin wiejskich sąsiadujących z dużą aglomeracją*, [w:] *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.), KPŻK PAN, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Warszawa 2011, s. 17–18.

¹² K. Kajdanek, *Suburbanizacja po polsku*, s. 12.

Tabela 7. Preferowane miejsce zamieszkania według ankietowanych w badaniach CBOS

Preferowane miejsce zamieszkania	1998	2006	2015
wieś	30%	42%	40%
małe miasteczko	26%	21%	18%
średnie miasto	23%	18%	22%
duże miasto	18%	16%	18%
trudno powiedzieć	3%	3%	2%
Ogółem	100%	100%	100%

Źródło: Komunikat CBOS, BS/18/2015

Ciekawych spostrzeżeń dostarczają ogólnopolskie badania CBOS na temat preferencji związanych z miejscem zamieszkania Polaków (Tabela 7). Jak się okazało, w ciągu lat 1998–2015 wyraźnie wzrosła chęć zamieszkania na wsi (z 30 do 40%), ale spadła chęć życia w małym miasteczku (z 26 do 18%), natomiast ogólna preferencja mieszkania w średnim lub dużym mieście pozostała na zbliżonym poziomie.

Ponadto (Tabela 8) na ogół występuje spora zgodność pomiędzy faktycznym i preferowanym miejscem zamieszkania. Najmniejsza zgodność występuje w przypadku mieszkańców małych miast. Tylko 47% z nich zadeklarowało ponowny wybór tego miejsca, gdyby mieli taką możliwość, zaś 33% przeniosłoby się do większego ośrodka (średniego lub dużego).

W tychże badaniach ludzie młodzi (do 35 roku życia) raczej preferowali mieszkanie w dużym mieście, a największa chęć przeprowadzki na wieś obserwowana była w grupie 45+¹³.

¹³ Komunikat CBOS, BS/18/2015, *Kto marzy o życiu na wsi, a kto o życiu w mieście?*, s. 2.

Tabela 8. Zależność między preferowanym i faktycznym miejscem zamieszkania w badaniach CBOS

Faktyczne miejsce zamieszkania	Preferowane miejsce zamieszkania				
	wieś	małe miasteczko	średnie miasto	duże miasto	trudno powiedzieć
wieś	73%	15%	7%	4%	1%
małe miasteczko	19%	47%	19%	12%	3%
średnie miasto	19%	10%	58%	12%	1%
duże miasto	17%	12%	10%	59%	2%

Źródło: Komunikat CBOS, BS/18/2015

Na końcu niniejszego opracowania został zamieszczony aneks; zawiera on całościowe tabele obejmujące analizowane w tekście wskaźniki dla czterech wybranych powiatów województwa podlaskiego. Ich dobór miał charakter arbitralny, a jego głównym założeniem było pokazanie zróżnicowania sytuacji demograficznej pomiędzy nimi oraz w ich obrębie. Wybrano przypadki najbardziej wyraziste. W jednej grupie znalazł się powiat białostocki i suwalski, z których pierwszy charakteryzuje się znacznymi skrajnościami. Z jednej strony są tu gminy odnotowujące bardzo dynamiczny przyrost ludności (niekiedy o ponad 40%) w związku z procesami suburbanizacji. Z drugiej strony, w tym samym powiecie znajdziemy gminy ze znacznym ubytkiem mieszkańców. Być może wskazane skrajności wynikają nie tylko z faktu, że Białystok jest najsilniejszym atraktorem ludności w regionie, lecz również stąd, że sam powiat jest największym w kraju pod względem powierzchni. W przypadku powiatu suwalskiego można zaobserwować podobne zjawiska. Takie gminy jak Wiżajny mocno tracą mieszkańców (z saldem migracji $-8,76$ os. na 1000 mieszk.), a jest też gmina wiejska Suwałki, w której zamieszkuje coraz więcej osób przenoszących się z głównego miasta.

Do drugiej grupy trafiły powiaty o najbardziej niekorzystnych tendencjach demograficznych, tzn. bielski i hajnowski. Jakkolwiek Bielsk Podlaski staje się coraz prężniejszym ośrodkiem przemysłowym, nie zahamowuje to odpływu mieszkańców z miasta. W przypadku innych gmin powiatu jest zdecydowanie gorzej. Ubytki ludności na poziomie większym niż 20% nie są wyjątkiem, a regułą. Rekord w powiecie dzierży gmina Orla, która w latach 1995–2017 straciła prawie 1600 mieszkańców (ok. 36% ludności). W przypadku powiatu hajnowskiego najlepszym określeniem do nazwania sytuacji demograficznej jest „katastrofa”. W analizowanym okresie powiat stracił ok. 21% ludności i praktycznie we wszystkich gminach (jedynym wyjątkiem jest miasto Hajnówka) liczba ludności zmalała o 20–30%, z rekordową stratą w gminie Czyże (–38,23%). Dopełnieniem tych danych jest ujemny przyrost naturalny. W trzech przypadkach średnia przewaga zgonów nad urodzzeniami wyniosła ok. 16 osób na 1000 mieszkańców. Jedyną gminą, która zanotowała uśrednione dodatnie saldo migracji (2,69 os. na 1000 mieszk.) była Białowieża, ale nawet to nie zrównoważyło ujemnego przyrostu naturalnego (–11,38 os. na 1000 mieszk.), co skutkowało spadkiem populacji o prawie 24%. Powyższe dane pozwalają przypuszczać, że jakkolwiek lokalna gospodarka w tym powiecie jest coraz mniej zależna od bezpośredniej eksploatacji zasobów leśnych (gospodarka leśna), to mieszkańcy reagują na zachodzące zmiany wyjazdami do większych ośrodków w kraju i za granicą.

Główne wnioski i spostrzeżenia

Przedstawiona powyżej krótka analiza głównych tendencji demograficznych, która sama w sobie może być niedoskonała i niepełna, może być przyczynkiem do podjęcia całościowych studiów demograficznych nad małymi mia-

stami województwa podlaskiego. Na jej podstawie można było sformułować kilka najważniejszych wniosków:

- 1) Małe miasta w województwie podlaskim, jakkolwiek stanowią większość (32 z 40), koncentrują względnie niewielką część miejskiej populacji regionu (mniej niż 25%).
- 2) Obszary wiejskie w województwie podlaskim ulegają silnej depopulacji. Wskaźnik odpływu ludności wiejskiej jest najwyższy w Polsce. Jednocześnie wyraźnie wzrasta ludność miejska i tu Podlaskie przegrywa pod względem dynamiki tylko z Mazowieckiem. W regionie obserwuje się zarazem największy wzrost ogólnego współczynnika urbanizacji.
- 3) Największe miasta w województwie albo nieznacznie tracą ludność, albo wyraźnie ją zyskują, jak Suwałki czy Białystok, co w odniesieniu do poprzednich wniosków pozwala stwierdzić, że główne miasta mogą być atrakcyjnym kierunkiem migracji ludności wiejskiej województwa i mieszkańców peryferyjnie położonych małych miast.
- 4) Wzrost liczby mieszkańców odnotowują przede wszystkim miasta satelickie Białegostoku i Łomży oraz tereny wiejskie przynależnych im gmin, co świadczy o postępującej suburbanizacji.
- 5) Niektóre obszary województwa szczególnie dotkliwie odczuwają depopulację i starzenie się społeczeństwa (np. powiat hajnowski).
- 6) W celu zahamowania odpływu ludności władze lokalne muszą poszukiwać coraz bardziej niestandardowych sposobów zatrzymania dotychczasowych mieszkańców bądź znalezienia nowych.

Na podstawie przedstawionych powyżej wniosków trudno dokonywać daleko idących rozstrzygnięć co do przewidywanych ścieżek rozwojowych małych miast województwa podlaskiego. Wobec nakładających się różnych, przeważnie niekorzystnych, zewnętrznych i wewnętrznych presji na

zbiorowości społeczne małych miast, wskazane jest prowadzenie pogłębionych i ujmowanych w możliwie szerokim kontekście studiów nad małymi miastami w celu poszukiwania rozwiązań problemów, które małym społecznościom lokalnym sprawia współczesny świat.

Aneks

Charakterystyka wybranych powiatów województwa podlaskiego pod względem kilku wskaźników demograficznych

Tabela A1. Wybrane wskaźniki demograficzne w gminach powiatu białostockiego

Nazwa	1995	2017	różnica 1995– –2017	zmiana %	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Powiat białostocki	138 905	147 002	8097	5,83%	- 1,30	4,74
Choroszcz – gmina	12 272	14 967	2695	21,96%	- 0,86	9,27
Choroszcz – miasto	5 132	5 834	702	13,68%	- 0,68	4,13
Choroszcz – obszar wiejski	7 140	9 133	1993	27,91%	- 1,03	12,84
Czarna Białostocka – gmina	12 054	11 490	- 564	- 4,68%	- 0,90	- 2,12
Czarna Białostocka – miasto	9 931	9 402	- 529	- 5,33%	2,22	- 3,06
Czarna Białostocka – obszar wiejski	2 123	2 088	- 35	- 1,65%	- 4,25	2,13
Dobrzyniewo Duże	8 020	9 141	1121	13,98%	0,13	5,75
Gródek	6 769	5 278	- 1491	- 22,03%	- 8,56	- 3,02
Juchnowiec Kościelny	11 379	16 058	4679	41,12%	0,88	13,55
Łapy – gmina	24 317	22 072	- 2245	- 9,23%	- 0,87	- 2,57
Łapy – miasto	17 452	15 689	- 1763	- 10,10%	0,82	- 3,91
Łapy – obszar wiejski	6 865	6 383	- 482	- 7,02%	- 4,39	0,79
Michałowó – gmina (1995–2017)	8 706	-	- 2002	- 23,00%	- 9,52	- 3,75

Nazwa	1995	2017	różnica 1995– 2017	zmiana %	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Michałowó – gmina (2009–2017)	–	6 704	–437	–6,12%	–9,17	–1,56
Michałowó – miastó (2009–2017)**	–	3 073	–317	–9,35%	–1,66	–3,18
Michałowó – obszar wiejski (2009–2017)	–	3 631	–120	–3,20%	–13,77	–0,21
Póswiętne	4 116	3 459	–657	–15,96%	–1,03	–6,21
Supraśl – gmina	11 207	15 009	3802	33,93%	0,63	13,55
Supraśl – miastó	4 552	4 621	69	1,52%	–1,09	3,34
Supraśl – obszar wiejski	6 655	10 388	3733	56,09%	1,87	19,10
Suraż – gmina	2 245	1 984	–261	–11,63%	–4,18	–0,59
Suraż – miastó	1 018	992	–26	–2,55%	3,62	–0,05
Suraż – obszar wiejski	1 227	992	–235	–19,15%	–6,96	–1,15
Turośń Kościelna	4 938	6 196	1258	25,48%	–0,80	10,84
Tykocin – gmina	6 992	6 271	–721	–10,31%	–3,35	–1,16
Tykocin – miastó	2 081	1 980	–101	–4,85%	0,32	2,17
Tykocin – obszar wiejski	4 911	4 291	–620	–12,62%	–3,23	–2,60
Wasilków – gmina	11 095	16 370	5275	47,54%	2,36	15,12
Wasilków – miastó	7 629	11 074	3445	45,16%	–1,19	13,74
Wasilków – obszar wiejski	3 466	5 296	1830	52,80%	0,14	18,16
Zabłudów – gmina***	11 646	9 239	–2407	–20,67%	–2,94	4,63
Zabłudów – miastó	2 132	2 476	344	16,14%	–3,65	3,65
Zabłudów – obszar wiejski***	9 514	6 763	–2751	–28,92%	–4,12	4,88
Zawady	3 149	2 764	–385	–12,23%	–2,81	–5,14

* Dane dotyczące przyrostu naturalnego i salda migracji zostały przeliczone na 1000 mieszkańców i uśrednione za okres 1995–2017

** W roku 2009 miejscowość Michałowó uzyskała status miasta

*** W 2006 część gminy Zabłudów została przyłączona do Białegostoku

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Tabela A2. Wybrane wskaźniki demograficzne w gminach powiatu suwalskiego

Nazwa	1995	2017	różnica 1995– –2017	zmiana %	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Powiat suwalski	35 927	35 955	28	0,08%	1,98	–3,11
Bakałarzewo	3 186	3 113	–73	–2,29%	1,81	–3,21
Filipów	4 589	4 387	–202	–4,40%	0,97	–3,47
Jeleniewo	3 113	3 172	59	1,90%	3,48	–3,12
Przerośl	3 142	2 982	–160	–5,09%	1,49	–5,47
Raczki	6 304	5 981	–323	–5,12%	2,43	–4,05
Rutka-Tartak	2 272	2 382	110	4,84%	2,84	–6,40
Suwałki – gmina wiejska	6 126	7 621	1495	24,40%	1,95	3,20
Szypłiszki	4 258	3 925	–333	–7,82%	1,34	–4,59
Wiżajny	2 937	2 392	–545	–18,56%	1,91	–8,76

* Dane dotyczące przyrostu naturalnego i salda migracji zostały przeliczone na 1000 mieszkańców i uśrednione za okres 1995–2017

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Tabela A3. Wybrane wskaźniki demograficzne w gminach powiatu bielskiego

Nazwa	1995	2017	różnica 1995– –2017	zmiana %	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Powiat bielski	65 335	55 427	–9908	–15,16%	–3,74	–3,87
Bielsk Podlaski – miasto	27 445	25 611	–1834	–6,68%	–0,81	–3,58
Brańsk	3 752	3 785	33	0,88%	–3,68	–0,20
Bielsk Podlaski – gmina wiejska	8 768	6 732	–2036	–23,22%	–13,03	–0,96
Boćki	5 639	4 363	–1276	–22,63%	–7,62	–5,56
Brańsk	7 570	5 837	–1733	–22,89%	–4,59	–5,68
Orla	4 355	2 770	–1585	–36,39%	–15,48	–3,64
Rudka	2 089	1 895	–194	–9,29%	–2,88	–5,44
Wyszki	5 717	4 434	–1283	–22,44%	–4,84	–7,12

* Dane dotyczące przyrostu naturalnego i salda migracji zostały przeliczone na 1000 mieszkańców i uśrednione za okres 1995–2017

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny

Tabela A4. Wybrane wskaźniki demograficzne w gminach powiatu hajnowskiego

Nazwa	1995	2017	różnica 1995– 2017	zmiana %	przyrost naturalny	saldo migracji (pobyt stały)*
Powiat hajnowski	55 405	43 745	-11660	-21,05%	-6,74	-4,46
Hajnówka – miasto	24 220	20 919	-3301	-13,63%	-3,53	-5,11
Białowieża	2 963	2 253	-710	-23,96%	-11,38	2,69
Czeremcha	4 140	3 223	-917	-22,15%	-6,69	-6,04
Czyże	3 293	2 034	-1259	-38,23%	-16,84	-4,93
Dubicze Cerkiewne	2 395	1 567	-828	-34,57%	-16,38	-6,34
Hajnówka – gmina wiejska	4 954	3 911	-1043	-21,05%	-9,18	-1,11
Kleszczele – gmina	3 517	2 561	-956	-27,18%	-10,79	-5,63
Kleszczele – miasto	1 662	1 297	-365	-21,96%	-2,19	-5,10
Kleszczele – obszar wiejski	1 855	1 264	-591	-31,86%	-16,65	-6,10
Narew	5 041	3 567	-1474	-29,24%	-12,63	-5,12
Narewka	4 882	3 710	-1172	-24,01%	-10,44	-4,27

* Dane dotyczące przyrostu naturalnego i salda migracji zostały przeliczone na 1000 mieszkańców i uśrednione za okres 1995–2017

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny